

Voda v slovenski slovstveni folklori

DOI: 10.4312/SSJLK.62.21-35

Marija Stanonik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana; marija.stanonik@sazu.si;
marija.stanonik@siol.com

Prispevek se prostorsko omejuje zgolj na porečja slovenskega etničnega ozemlja in v posameznih točkah registrira strokovna vprašanja, ki glede na naslovno temo kličejo po poglobljenih raziskavah. Med njimi so bajčni prežitki oz. mitološki relikti o nastanku našega planeta, darovanje vodi, pojem žive vode, vraža, da otroci prihajajo iz vode, poosebljenje vode in nastajanje ledinskih imen iz nje.

Mura, Drava, Sava, Soča, voda, kali, ledenice, kras, mitologija, slovstvena folklor, povedke

This article is spatially limited to the river basins of Slovenian ethnic territory, and it cites professional questions at individual points that, given the title topic, call for in-depth research. Among them are fairy-tale vestiges or mythological relics about the creation of our planet, offerings to water, the concept of living water, the superstition that children come from water, the personification of water, and how microtoponyms arise from water.

Mura, Drava, Sava, Soča, water, ponds, glaciers, karst, mythology, literary folklore, tales

1 Uvod

Voda od nekdaj velja za vir življenja, prenavljanja in sredstvo očiščevanja (Chevalier, Gheerbant 1995: 662). Od štirih elementov (voda, zemlja, ogenj, zrak), ki so po starodavni grški kozmogoniji odločilni za nastanek sveta, so ji pripisovali pasivno, žensko razsežnost (prav tam: 708). O njenem naravnem (prim. Dolinar idr. 1998: 582–583) in simbolnem pomenu je bilo napisanih veliko koristnih, svečanih in globokih besed. Pomislimo samo na *Sveto pismo* kot eno od temeljnih izhodišč naše civilizacije. Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju je raziskala Mirjam Mencej (1997), medtem ko ta prispevek osvetljuje motiv vode v slovenski slovstveni folklori.

V prispevku se navezujemo zgolj na celino in se premikamo od vzhoda proti zahodu slovenskega etničnega ozemlja, da bi se na koncu ustavili na sušnih kraških tleh.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

2 Bajčni prežitki

Na različnih krajih Dolenjske se pojavljajo potoki z imeni Zdravščki in Pomlajevalščki, ob katerih so se nekdaj zbirali ljudje ali vodo iz njih odnašali domov v prepričanju, da je čudodelna (Sever 2003: 101–102). V škocjanski pražupniji na Dolenjskem je več voda z bajčnimi imeni. Med njima sta dva Zdravščka, pomlajevalna Jarbahca, Mrtvaški studenček in trije očiščevalni bajerji, povezani s škocjanskim Zdravščkom. Po izročilu je bilo nekdaj v omenjeni pražupniji devetindevetdeset vodá. Doslej jih je že veliko »presahnilo« (prav tam: 112) in nanje spominjajo le še ledinska imena, če se tudi ta niso pozabila.

Voda škocjanskega Zdravščka izvira izpod mogočne skale, kilometer južno od župnijske cerkve. Podobno kot v Metnajskem Trmožniku tudi tu ljudje z imenom Zdravšček označujejo poleg vode še svet okoli nje in bajeslovne bajerje v bližini. Danes je na žalost glavni izvir zajet in voda speljana v cevi krajevnega vodovoda. V davni in ne tako davni preteklosti pa so to vodo nedvomno po božje častili, v njej iskali zdravja in duhovne tolažbe. [...] Podobno kot v drugih oboževanih vodah ima tudi voda iz škocjanskega Trmožnika (Zdravščka) nekaj več raztopljenega apnenca, ki daje po izločitvi iz vode vodni kamen – lehnjak. Poglavitni vzrok za nekdanji duhovni značaj tega izvira pa je njegovo ritmično upadanje in naraščanje. Takim vodam dandanes pravimo zaganjalke. Danes so zaganjalke pojasnjen naravni pojav, nekoč pa so v njih videli božje znamenje. (Sever 2003: 113–114)

Menda so naši predniki po božje častili vodo, ki izloča raztopljeni apnenec, iz katerega nastaja lehnjak ali lahkovec. Zato je veljalo, da je bil tudi kamen, ki ga je voda izločala, božji kamen. Nekoč ga je moralo biti v vsakem zidu vsaj nekaj (Sever 2003: 141).

Ločniški Zdravšček¹ ima med vsemi davno čaščenimi vodami še najbolj ohranjeno nekdanjo zunanjo podobo. Izvira izpod skale dober meter od tal. Na zunaj je podoben nekakšnemu oltarju, s pretežno naravno oblikovanim stebriščem. Sem so hodili po vodo na posebno željo starejših bolnikov. Tudi pri delu na polju, na travnikih in v gozdu so se Ločničani najraje odžejali s to vodo, čeprav so imeli na voljo še več drugih izvirov, npr. bližnji Băč.²

[B]lizu Malega Ločnika je včasih obstajala Jarbahca/Jėrbahca,³ voda, h kateri so hodili ljudje po mladost. Če so jo pili dovolj in o[b] pravem času, jim je povrnila mladostno počutje in moč. Navedena opažanja Leopolda Severja se zdijo nekoliko pretenciozna, a jih je pri primerjalnem raziskovanju vodne motivike na slovenskih tleh in tudi širše vsekakor vredno preverjati. Tu je

-
- 1 Izvir je okrog 0,5 km vzhodno od vasi Mali Ločnik in 1 km od škocjanskega spodnjega gradišča v vasi Gradež (Sever 2003: 113–114).
 - 2 Voda, ki s tal pritiska navzgor, se boči, zato so jo naši predniki poimenovali băč (Sever 2003: 113–114).
 - 3 Sever (2003: 127) razlaga, da je ime sestavljeno iz zloga jěr-, ki naj bi bil narečna oblika prastare slovenske besede jar, mlad, svež, in besede bahca, kar da je pomanjševalnica od bah (iz nemščine Bach) in pomeni razlivajočo se vodo.

sicer priložnost vsaj za omembo legend o zdravilni vodi za oči, ki so pogosto povezane s sveto Lucijo. (Kuret 1965: 157, 171)

V prvem zvezku *Slovenskih ljudskih pesmi* (1970: 123–125) je v razdelku z bajčno snovjo na častnem prvem mestu pesem *Riba faronika nosi svet* iz Podmelca na Tolminskem. Edinstveni motiv se je zdel tako lokalno karakterističen, da ga je kot takega osvojila tudi tolminska literatura (Pregelj 1925; Vuga 1999). Toda vse kaže, da je bil nekdanj znan tudi v drugih slovenskih pokrajinah, kakor sledi iz prekmurske na videz razlagalne povedke Pòtrs:

Naši stari lidje so mislili, ka zämlla na vôdi pláva. Zavolo tòga so si pòtrs ätak razlàgali. V vôdi, na štäroj zämlla pláva, sta dvê jáko välkivi ribi. Dà sä tèvi ribi plòdita po vodi, pa sä štära od zämlé stròsi, to já pòtrs. (Kühar 1985: 149)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Naši stari ljudje so mislili, da zemlja na vodi plava. Zato so si potres tako razlagali. V vodi, na kateri zemlja plava, sta dve zelo veliki ribi. Ko se ti dve ribi lovita po vodi, pa se od katere zemlja strese, in to je potres.

Ali ne gre za ostanek kozmogonskega mita, bajke o nastanku sveta? Ob reki Muri se intenzivno prepletajo naravoslovna, narodnostna, mitična in celo apokaliptična snov, celo v eni sami pripovedi:

Múra, ki nas lôči od našij štajarskij bratov, jáko podkáple na našem krájji. Že dôsta lêpij gajòv i njiv je sprävila na nikoj i se posplòj bòle bliža k vesnicam. Stári lüdjé pravijo, da de Múra vsi-gdár dàle podkápara, dòkeč ne príde do zádne slovènske vési, nájmre do Kòbilja. Gda pride do té vesnice i nas Slovènce tak nazáj zdrúži, bò sòdni dén. To je: Múra bo tam do kónca sveta stála i nède več lôčila bräte od brátov. (Kühar 1985: 116–117)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Mura, ki nas ločuje od naših štajarskih bratov, zelo spodkopava [odnaša zemljo] po našem kraju. Že dosti lepih gozdov in njiv je spravila v nič in se na splošno približala vasem. Stari ljudje pravijo, da bo Mura še vedno naprej spodkopavala, dokler ne pride do zadnje slovenske vasi, namreč do Kobilja. Ko pride do te vasi in nas Slovence tako nazaj združi, bo sodni dan. To je: Mura bo tam do konca sveta ostala in ne bo več ločila brate od bratov.

Milka Hvala, aleksandrinka, ki se ji je življenje iztekalo v Veliki Britaniji, presenetljivo pripoveduje o Kiklopu,

ki da je bil neki tako velik, da je lahko iz sebe izcedil toliko vode, da je napolnil dolino; od takrat torej reka Soča. Ko je končala pripoved, se je nasmejala, takoj zatem pa se je zresnila od začudenja, češ kako da njeni mlajši rojaki o nastanku Soče nič ne vedo. (ce 1997: 32)

Prvo vzhičenje raziskovalca ob odkritju se pomiri ob spoznanju, da je njen Kiklop slovenski zmaj oz. lintvæn, ki domuje npr. v Žirku na koncu Poljanske doline (avtopsija) ali v Konjiški Gori (Kelemina 1930: 241–242) in še kje. Povsod se ljudje bojijo, da se bo nekoč razsrdil in z vodo zalil pokrajino.

3 Darovanje vodi

Mälinčki mantrník [mučenik] je s krščanskega vidika pravilno naslovljena, vendar ne more prikriti duhovne starodavnosti. Obsežna motivno enotna pripoved se v celoti nepri-zanesljivo kruto nanaša na daritev vodi, da bi prenehala vodna ujma:

Na Mälinci jä Múra anoga 'ipa jako potkápala pa sä prbližávala g vesi. Mälinčarjä so jo záčáli búrati, pa jä zamám bilo sä. Múra jä li dála kópala pa žä štela nòtri véz vùjti. Natò so si dogúčali väški poglavarjä, ka ädnoga sädän let stàroga dičäka živoga zakòpajo polak Múra pa s ten zabrániyo, ka Múra nädä dälä potkápala. Tò so tuj fčínili. Blúzi Múrá so skopáli màlo vékšo jàmo, f štàro jamo so mäd dvè blanyi djáli sädän let stàroga Džúrovega Štèvaka pa so ga živo-ga zakopáli. Sirmàčäk jä präj jako bréčao, da jä pa smilenya në bilò. S tèn dèlon so Mälinčarjä zabránili, ka nyim Múra zäj väč nä potkápala prlé.

Od Džúrovega Štèvaka sä pa prpovídävlä, ka sä jä prät kakšimi pédäsätimi lèti skázao anoj pobòžnoj žänski f snè pa jo jö proso, naj naguči väško poglavarstvo, ka ga vö otkòpajo. Poglavarstvo jä tò dovolilo, pa so ga ži záčali otkápati. Kòmaj so parkrád zasèkali zämlò, pa žä nastála välka dišava. Nato so pa prišli pandúrjä pa so präpovèdali otkápati tòga mantrníka. Zaten ja dùgo sä tuu bilò. Samo zágnya lèta je pá čüti, ka sä prkažüv'la svètlost na tistom mèsti, de jä sirmág Džúrof Štèväg živ zakòpani. (Kühar 1985: 189)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

V Melincih je nekoč Mura zelo poplavljala in se približevala vasi. Melinčarji so jo začeli odrivati, a je bilo vse zaman. Mura se je še naprej razlivala in že hotela vdreti v vas. Zato so se dogovorili vaški veljaki, da enega sedem let starega dečka živega zakopljejo zraven Mure in se s tem ubranijo, da bi Mura še naprej poplavljala. To so tudi storili. Blizu Mure so skopali malo večjo jamo, v katero so med dvé deski dali sedem let starega Džurovega Števana in ga živega zakopali. Siromaček je zelo jokal, toda usmiljenja ni bilo. S tem ravnanjem so Melinčarji ubranili, da jim Mura odtlej ne poplavlja.

Od Džurovega Števana se pa pripoveduje, da se je pred kakimi petdesetimi leti v sanjah prikazal neki pobožni ženski in jo prosil, naj nagovori vaško poglavarstvo, da ga odkopljejo. Poglavarstvo je to dovolilo in so ga že začeli odkopavati. Komaj so nekajkrat zasadili lopato v zemljo, je že nastal močan vonj. Nato so prišli orožniki in so prepovedali odkopati tega mučenca. Dolgo je že od vsega tega. Samo zadnja leta je pa slišati, da se prikazuje svetloba na tistem mestu, kjer je siromak Džurov Števek živ zakopan.

V drugi različici daritev vodi ni več tako dosledno izpeljana kot v prvem primeru, ampak je zgolj simbolična in formalna, saj se otroku, položenemu v jamo, ne zgodi nič tragičnega. Iz tega se da oceniti, da je ta pripoved mlajša, kar potrjuje tudi dostavek o božjem posegu, da se je v odločilnem trenutku v vasi pojavil berač:

Edno leto je Müjra pá pokazala svóje zobé. Zamázana vóda je náglo naráščala, trgala nasípe, se razléjvala prejk bregóuf pa poplavlála njíve, šúme pa blíjžnje vesníce. V kapéjlicaj so zaskábleno zvoníjli. Lidjé so pa kak zméjšani béjžali na vse kráje pa iskali zavétje.

Bésna vóda je nej póznala míloščíne: podérala je drévje, odnášala je prve věške íže, z njóuf je šlo vse, ka njoj je bílóu na póuti. Lidjé so brez močíj lejitali krè vodé. Žénske so molíle, stegává-le roké k nébi, starci so napovédali kónec svéjta, déca so pa brécála ...

Da je bílóu najhújše, se je lidén priblížao šterc s pálicof. Včasí so právili, ka šterc sréčo nosi, zatóu ga je včasí próсила édna žénska:

»Šterc, pomágaj nan! Müra nan šče odnésti vse íže!«

Šterc je vélo, naj móški prneséjo lopáte z vési pa skópajo glóbooko jámo. V njóu so djáli málo déjtte. Vsi so v stráji čakali, ka bou. Voda je šče itak naráščala, že se je záčnola v jamo vléjvati, te pa – čúdeš!

Naidnóuk je záčnola kapáti pa se vléjčti nazaj v strugo.

Lidjé so bílí jako veséli. Štéli so se štêrci zaváliti, pa ga več níndri nej bílóu, premíjno je ...

Kesnéj so právili, ka ga je póslao san Bóug, ka bi njín pomógeo. (Rešek 1995: 100–101)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Neko leto je Mura spet pokazala svoje zobe. Zamazana voda je naglo naraščala, trgala nasipe, se razlivala čez bregove in poplavljala njive, gozdove in bližnje vasi. V cerkvah so zaskrbljeno zvonili. Ljudje so kot zmešani bežali na vse kraje in iskali zavetje.

Divja voda ni poznala milosti: podirala je drevje, odnašala prve vaške hiše, z njo je šlo vse, kar ji je bilo napoti. Ljudje so brez moči tekali kraj vode. Ženske so molile, dvigovalе roke v nebo, starci so napovedali konec sveta, otroci so jokali ...

Ko je bilo najhujše, se je ljudem približal berač s palico. Včasih so pravili, da berač prinaša srečo, zato ga je prosila ena ženska:

»Berač, pomagaj nam! Mura nam hoče odnesti vse hiše!«

Berač je ukazal, naj moški prinesejo lopate iz vasi in skopljejo globoko jamo. Vanjo so dali malo dete. Vsi so v strahu čakali, kaj bo. Voda je še kar naraščala, že se je začela v jamo vlivati, tedaj pa – čudež!

Naenkrat je začela kopneti in se vleči nazaj v strugo.

Ljudje so bili zelo veseli. Hoteli so se beraču zahvaliti, pa ga nikjer več ni bilo, izginil je ...

Pozneje so pravili, da ga je poslal sam Bog, da bi jim pomagal.

V mlajših pripovedih o poplavljanju Mure se mitološka razsežnost že popolnoma izgubi; v njih ostaja samo še socialna motivika:

Dèleč krej od lüjdi, med mürskimi rokávami sta v razpadajúočoj cimpranoj íži živéla zákonce Janči pa Mariča. Dící sta nej méla. Zémlla okóuli njújve íže je slaba bíjlla, sešérun sáma močvár- ra. Najhújše je bílú na spomlád, da je Müjra poplávlala. Te se je vóda véčkrat do ížnoga prága zdígnola. [...] Okóuli njújve íže je ráslo sámo šarjé. Tu pa tán je bíjlla kákša krpa zemlé, ka sta léjko répo posádila. (Rešek 1995: 38–39)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Daleč stran od ljudi, med murskimi rokavi sta v razpadajoči leseni hiši živela zakonca Janči in Mariča. Otrok nista imela. Zemlja okoli njune hiše je bila slaba, vseokrog samo močvirje. Najhuje je bilo na spomladi, ko je Mujra poplavljala. Tedaj se je voda večkrat dvignila do hišnega praga. [...] Okoli njune hiše je raslo samo ščavje. Tu pa tam je bila kakšna krpa zemlje, da sta lahko posadila.

Mura postane celo sredstvo uživanja bogatih. Kadar je bilo vroče, sta se grofica Marija in njen mož Avgust »odpeljala s konji v Jelénšček k Muri, kjer je bila grofovska koupanca« (Rešek 1995: 306–309).

4 Živa voda

Posebno skrivnostno deluje v folklornih pripovedih motiv žive vode, dokler ne postane jasno, da gre za tekočo vodo. Za naše okolje ni nič posebnega, v podnebnih pasovih z malo padavinami pa jo doživljajo kot čudež narave.⁴ Živa voda je ena najglobljih svetopisemskih besednih zvez in krščanskih teoloških pojmov. Ob njej se napajajo številne duhovne meditacije (prim. Ravenko 2003: 15). Leopold Kretzenbacher je v raziskavah žive vode ali oživljajočih studencev v srednji in jugovzhodni Evropi dognal, da sega njena motivika v sredozemsko antiko (Rotar 1989: 590). Živa voda ni nič drugega kot tekoča voda, »to je ena živa voda, izvir« (Marušič 1983). Obstajajo pravljice, v katerih mladenič išče živo vodo, v porabski pravljici *Kralj* pa mora biti živa voda še »mlada«: »Če bi z Vilinskega gradu kdo prinesel živo mlado vodo, v kateri bi se umil,« bi kralj spet postal mlad. Najmlajši sin odide ponjo.

Dober dan, stari oča! Rad bi šel v Vilinski grad po živo mlado vodo. Bi mi vedeli povedati za pot? [...] Napoti se, kakor mu je rekel starec, pa pride do Vilinskega gradu. Ob dvanajsti uri gre noter in si vse ogleda. V steklenico si natoči živo mlado vodo. [...] Vrne se k tristoletnemu starcu pa mu odlije malo vode. Starec se umije in postane mlad kakor osemnajstleten pobič. Potem gre k dvestoletnemu starcu, ki se tudi umije, v njegovi vodi pa se pomladi. Tudi baba je po umivanju postala mlado dekle. (Krajczar 1996: 38–45)

4 Prim. reko Jordan v Galileji in puščavsko Judejo, kjer jo zbirajo v vodnjakih iz zemeljskih globin.

Ponekod je pripovedna tradicija zgrešila bistvo žive vode in je življenjsko pomemben pridevnik nadomestila le z estetsko učinkovitim, toda s pomensko praznim: bister. Tudi to dokazuje, da je mlajši. Da pa v resnici gre prav za živo vodo, se vidi iz funkcije, ki jo ima taka voda v brkinski pravljici *Huduobna čarovnica*, saj reši na smrt bolnega:

Ankræt je živeu an šuštar. Žjena mi ja mlada umərļa in pėstiļa tri vətruoće, dva sina in hćericuo. [...] Kər nə ambæt je uoće hudú zbouoliv. Duohtər nej dav nəbjenga upənja, dæ buə vəzdraviu in usi suə bli žaləsni. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Enkrat je živel en šuštar. Žena mu je mlada umrla in pustila tri otroke, dva sina in hćerkico. [...] Kar naenkrat je oče hudo zbolel. Doktor ni dal nobenega upanja, da bo ozdravel in vsi so bili žalostni.

Na vrata potrka beračica, lepo ji postrežejo in ji razložijo svojo stisko:

Piətlərca pej jim je rjekļa tæku: »Čə si kəšən upa v zəčarən grat pə *bistruo vəduə*, vəš uoće hitru vəzdraviu buə.« [...] Drugu jėtru je nəvsjezguda šov tə starši fənt s kangelcuo pə uoduo. Toda čarovnica, ki jo je srečal na poti, ga je hitru spremenila u kamən. Dəma suə ga čakəli, mə njega nej blū. Drugu jėtru je šou mlajši sin. Tūdi njemi se je zgədilu anaku. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Beračica pa jim je rekla tako: »Če si kateri upa v začaran grad po *bistro vodo*, bo vaš oče hitro ozdravil.« [...] Drugo jutro je navsezgodaj šel starejši fant s kanglico po vodo. Toda čarovnica, ki jo je srečal na poti, ga je hitru spremenila v kamen. Doma so ga čakali, a njega ni bilo. Drugo jutro je šel mlajši sin. Tudi njemu se je zgodilo enako.

Na pot se je odpravila še hči. Deklica je skrbno upoštevala vsa navodila: zamašila si je ušesa, čeznje ovila ruto, da je preslišala

gruožnje in kərčanje vəd čərovənce. Ku je zajėļa uoduo, je čərovəncia okamenela. Dekėlca je usək kamən vəkupəļa s tistuo uoduo siš stədjenja in rejšļa povnu zəčarənih fantu. Tudi suoje brate je rejšļa. Ku suə pəršli də samotarja, suə ga nejdlī mərtvega. Fantje suə ga pəkəpali in šli puole usək pə suoje. Bratje in sjestra suə hiteli dəmov h ouci. Ku je oće pəpiu maļu tiste uotće, je skuočiū pəkuonci in biū zdrouv ku dren. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

grožnje in kričanje čarovnice. Ko je zajela vodo, je čarovnica okamnena. Deklica je vsak kamen okopala s tisto vodo iz studenca in rešila veliko začaranih fantov. Tudi svoje brate je rešila. Ko

so prišli do samotarja, so ga našli mrtvega. Fantje so ga pokopali in potem šli vsak po svoje. Bratje in sestra so hiteli domov k očetu. Ko je oče popil malo tiste vodice, je skočil pokonci in bil zdrav ko dren.

V porabski pravljici *Plemičev sin* (Krajczar 1996: 169–185) sta drug ob drugem starozavezni motiv Nila, v katerem plava košara z izraelskim dečkom, ki mu faraonova hči da ime Mojzes (prim. Sveto pismo 1997: Mz 2, 1–10), in prevažanje čez vodo, kar se mogoče navezuje na reko Stiks iz grške ali na tri reke podzemlja iz rimske antične mitologije (Schwab 1988: 866, 873).

5 Otroci iz vode

V slovenski slovstveni folklori še obstajajo sledovi, da (porodna) babica zajame otroka iz vode. V Zagradcu na Dolenjskem je veljalo, da jih prinašajo pene na reki Krki (Sever 2003: 111). Iz podobne vraže v Posočju se je ohranila bridko šaljiva anekdota, kako so se otroci iz neke družine odločili udrihati po penasti vodi ob povodnji, da ne dobili novega družinskega člana (Colja, Bovec 2000).

Toda ob rojstvu otroka je bilo treba, vsaj v Porabju, dati na mizo čašo vode – za sojenice, da novorojenčku ne bi prisodile česa slabega (Krajczar 1996: 242).

6 Antropomorfizacija vode

V razlagalni povedki⁵ o nastanku žita in kruha se pojavi antropomorfizacija, ki si poetično pomaga s personifikacijo. Označili bi jo lahko tudi za slovenski mit:

Bilo je v tistih časih, ko naši pradedje rži in pšenice še niso poznali. Tedaj je živel ob Dravi na Koroškem zelo bogat ribič. Vse svoje premoženje si je pridobil s tem, da je pridno lovil ribe v Dravi. Poln hvaležnosti je nekega dne vprašal Dravo: »Mamica Dravica, s čim naj ti povrnem, ker si mi pomagala do blagostanja?« Drava je odgovorila: »Pojdi daleč po svetu. Tam v daljnem kraju najdeš ljudi, ki imajo bel in ržen kruh; od vsakega mi po en hlebec kupi in mi ga prinesi!« Ribič se je odpravil na pot in prišel v bogate in lepe kraje. Ljudje so tam jedli, česar on dotlej ni poznal: lep kruhek. Kupil je dva hleba, kakor mu je Drava velela – naročila. Ko se je vrnil, je vrgel hleb pšeničnega in hleb rženega kruha v Dravo. – Nato je Drava začela naraščati in je poplavila ves levi in desni breg. Ko pa je voda odtekla, je pričela zemlja odganjati lepo rž in rumeno pšenico. Tako so ljudje dobili seme in povsod so začeli sejati rž in pšenico. (Gaspari, Košir 1965: 198)

V bistvu gre tudi v tem primeru za darovanje vodi, v ozadju pa je mogoče zaslutiti motiv poplavljanja Nila, kar je nekdaj omogočalo bogato egipčansko kulturo. Enako je

5 V žanrskem sistemu slovstvene folklore so poleg pravljic in drugih vrst povedk (bajčne, vražljive, strašljive, legendne, zgodovinske, socialne, šaljive) razlagalne oz. aitiološke nekakšna prvotna znanost.

personifikacija bistvena za povedke o tekmovalnosti slovenskih rek, do izraza pa pride tudi besedna igra o dvojnem pomenu zelene barve:

Ljudska govornica pravi, da ste se Drava in Zila nekdaj skušali, katere bode hujša. Zmagala je prva, a druga je postala zaradi jeze vsa zelena. In res je Zila navadno lepa zelena. (Od Zile 1910: 168)

Personifikacija je uporabljena za razlago različnega toka dveh oziroma treh rek, ki predstavljajo po eno upravno enoto v nekdanjem habsburškem cesarstvu:

Drava in Sava [...] pričkale ste se, katera med njima skoz Krajnsko poteče? Ker se niste mogle umiriti, ste pogodbo napravile, da tista poteče skoz Krajnsko, katera se bo drugi dan pred zbudila. Sava tisto noč ni nič zaspala, Drava je bila pa trdo zaspala. Ko Sava čuti, da Drava spi, je tiho vstala in se po namenjeni poti naglo skoz Krajnsko vlila. Drava se zbudi – in vidi Savo skoz Krajnsko teči; grozna jeza jo prime, ker si je bila zaspala, in zato jo serdita skoz Koroško vdere. In tako še današnji Sava skoz Krajnsko tiho spe, Drava pa jezno svojo pot skoz Koroško dere. (Benkov 1851: 36)

Drava, Sava in Soča so sestre. Nekoč so se zmenile, katera bo prihodnji dan prva pritekla v morje. Zvečer sta Sava in Soča zaspali. Drava pa se je potuhnila in kmalu začela tiho teči naprej. Ko se je Sava zjutraj prebudila, je opazila, da se Drava že vali proti morju. Zato se je tudi sama spustila v jezen tek. Nazadnje se je zbudila tudi Soča. Ko je videla, da sta jo sestri ukani-li, je na nasprotni strani s strašno močjo predrta gorske stene, se srdito zagnala skozi skalne soteske in prva pritekla do morja. (Levičnik 1984: 33)

Ko sva se na vrhu usedla v travo, mi je nona pripovedovala o Dravi, Savi in Soči, treh sestrah, ki so sklenile potovati, v morje. Pripovedke se več ne spominjam dobro, vem pa, da mi je tedaj pokazala južni del Soče, ki se leno vije proti morju. (Martinc 1962/63: 122)

Kakor dokazuje nasprotje med besednima zvezama *srdito zagnala* in *leno vije*, je kraška različica omenjene povedke že popolnoma izgubila prvotni pomen.

7 Voda na Krasu

Tako smo iz Prekmurja, prek Koroške in Kranjske prispeli na Kras, ki mu manjka vode. Le zakaj?

Pred dva tisoč leti je bilo na Krasu vse drugače. Je bilo dosti hrastov in čez Kras sta tekli dve reki. Tako je bilo, dokler nista prišla dva popotnika. To sta bila Kristus in sveti Peter. V eni vasi na spodnjem Krasu so jima dali en majhen hlebec kruha in en pršut. Oboje sta nosila v žaklju. Tako prideta do prve reke, ki je bila pri Štorjah, se ustavita, pomarendata, v reki sta se napila vode in v hrastovi senci lepo zaspala. To je bilo ravno junija meseca, v ta glavni košnji. Kmetje

so imeli polno dela. Mimo njih gre en kmet. Je šel kosit. Zagleda ta dva, kako spita, in pravi:

»Vidi jih lenuhe! Mladi fantje ležijo v senci. Jaz revež star pa moram delati.«

Zagleda tisti žakelj in jima ukrade pršut in kruh. Fanta sta se zbudila in videla, da sta okradena, takrat pa reče Kristus:

»O ti Kraševce! Pršut si mi ukradel, zato boš ostal brez vode.«

Vstaneta, gresta k reki. Še enkrat sta se napila, potem je Kristus z leskovo šibo udaril po vodi in voda je izginila. Gresta naprej proti Danam, tam je tekla druga reka. Prav tako je Kristus naredil tam. In Kraševci smo ostali brez obeh rek. (Kocjan, Hadalin 1994: 119–120)

Iz nadaljevanja se vidi, da se jim je Kristus zato oddolžil z dobrim vinom.⁶ Avtorska različica te razlagalne povedke je preobložena s kraško topografijo, zgodovinskimi utrinki, celo moralnim opominom, kar naj bi bilo bolj prepričljivo, a v resnici folklorna pripoved česa takega ne prenese.

Druga pripoved ne izpostavi Kristusa, ampak daje prednost

dobričini sv. Petru, kateremu so se Kraševci smilili in jim je hotel darovati teran namesto izgubljene vode. Pa tudi za izgubo rek so si Kraševci pomagali. Skopali so globoke »štirne«, vanje pa speljali deževnico s kamnitih in opečnatih streh. Malo je te vode in tudi dobra ni. Vendar je pitna in tudi za kuho se dá uporabiti. Čista je. To vodo rabimo že veke in veke in se je še nismo naveličali. (Martinc 1962/63: 122–125)

8 Ledinska imena

V naši vasi je bilo en bot petdeset mlak. V njih so živele ribe in te ribe so z repom pljuscale: plisk, plisk, plisk. In iz tega plisk je ratalo ime *Pliskovica*. (Kocjan, Hadalin 1993: 151)

V Brkinih so še žive razlage za nastanek njihovih ledinskih in krajevnih imen, ki so povezana z vodo:

V davnini je reka Reka tekla povrhu, nad Famljami in tremi mesti in nad Divačo. Tam so še znaki struge. Reka je seveda tudi nanašala zemljo in kamenje in tem nanosom so rekli »reme«. Pozneje so ljudje prišli v te »reme« in ga naselili: v nanos – v reme. Od tod to ime *Vreme* in *Vremška dolina*. (Kerševan, Krebelj 2003: 150)

Vedno manj je informatorjev, ki znajo zanesljivo razložiti posebnosti svojega okolja, npr. od kod kotanje v tleh:

6 Tisti, ki ga bo malo pil, bo prepeval kot ptič, ki je nosil prvo kost. Kdor bo pil več, bo močan kot lev, ki je nosil drugo kost. Tisti pa, ki bo preveč pil, se bo valjal v blatu in prahu kot osel, ki je nosil tretjo kost. (Kocjan, Hadalin 1993: 119–120)

Dosti, dosti let nazaj so tudi v Šepuljah sejali lan. [...] Vse šepuljske ženske so hodile namakat lan v kraj, ki mu zdaj rečemo *Pod Kaličem*, tj. majhen kal. Takrat je bilo tam dosti majhnih kalov – kaličev. Danes rastejo v tem kraju sami hrasti, da so bili tle res kaliči, pričajo samo še vdolbinice, ki jih je med drevjem prav dosti. (Kocjan, Hadalin 1993: 163)

Pripovedi o nastanku brezen sodijo v tukajšnji okvir zaradi podzemnih voda, ki so v kraškem svetu dokazano dejstvo. Najbolj znana v tej zvezi je pripoved o volovski vpregi, moškem in deklici s kitami, ki se pogreznejo v tla in jih čez čas voda naplavi na površje.

Pod vasjo Bistërco je eno brezno. Krakaršloh, Krakarovo brezno. Nad tem breznom je nivica, majhna, približno štiri are, last Pečeta. Oni so pole vzeli Lukežiča za skupnika. Enkært so pole tako orali, pa je punčka gonila vole po tisti nivici zraven brezna. I, da so se voli nad breznom splašili, kako so pa skočili, jim je pa zmanjkalo tal i so pali v brezno. Dekælca pa z nimi. Od undaj so govorili, da ma tu brezno povezavo z Doblíčkim jezerom: zakaj je pærneslo i naplavilo na værh kito od punce i jermen od vola. (Kure 2004: 63)

9 Humor

Skoraj črni humor je bistvo dveh realistično socialnih povedk, ki nazorno tematizirata trdo življenje Kraševcev zaradi pomanjkanja vode.

Bilo je poleti pred prvo svetovno vojsko. Grozna suša je bila. Takrat ni imela vsaka hiša svoje štirne.⁷ V Križi so bile tri komunske štirne in tja se je hodilo po vodo. Ko je vode zmanjkalo, so morali ponjo v Rašo, k studencu. Tako sta šla Jože Vitezov in Tone Tinčetov z volmi in sodi tja po vodo. Vsak je imel svoj sod in vsak svoje voli, se zastopi. V Raši sta nakladala vodo. Pole pa sta drug drugemu farajtala – najprej sta pripeljala en voz na vrh s štirimi volmi, potem pa sta šla po drug voz s štirimi volmi. Najprej sta šla pa vsak s svojo vprego. Tam pri Štorjah je začelo naenkrat grmeti in treskati, pole pa se je še vtilo kot iz škafa. Bolj ko sta šla naprej, bolj je padalo. Začela sta gruntati, da se jim bojo prav gotovo smejali, če prideta domov z vodo v takem vremenu. Zato sta raje zliila vodo iz sodov. Prideta do Filipčjega Brda. Cesta je bila prav suha. Kaj pa zdaj? Domov brez vode ne moreta. Sta obrnila voza in šla nazaj v Rašo po vodo. (Kocjan, Hadalin 1993: 322)

Druga ima podobno poanto, le njen kronotopos je drugačen:

Okrog leta 1920 je bila huda suša. Možje iz Volčjega Grada so na vozove naložili sode in z volovjo vprego odšli proti reki Vipavi. [...] Ko so prišli domov, ni bilo o dežju ne duha ne sluha.

7 V davnih časih, ko so bili vodnjaki po vaseh še redek pojav in vode malo, so imele posamezne kmetije vodnjake znotraj zazidanega dvorišča, da so bili varni pred tatovi vode. Torej je zaprto dvorišče imelo več namenov, tako pravijo naši pradedje (Ravbar 1980b: terenski podatek).

Ravnali so kot Butalci. Naslednji dan so spet odšli po nujno potrebno vodo. (Metlikovec 1989/90, Arhiv SF, ms: 1408).

V nasprotju z lahkovernimi Kraševci, ki so vodo prehitro izlili stran in so morali zato pri priči nazaj ponjo, je med Gorjani na robu Trnovske planote ostal spomin na previdno »Margo z Ritkovša«, ki je v suši »vlačila to božjo vodo tedne in tedne, tudi po večkrat na dan«.

Tako jo je nesla gor enega popoldneva, ko je strašno žgalo. Bila je že vsa uničena in je komaj vlekla noge za sabo. Kar naenkrat se začnejo zbirati nad Čavnom oblaki in se raztegavati tja proti Golakom. Saj človek ne bi véval, da se po tolikem cajtu jasnoče lahko tako hitro pooblači! Da je že čez dan prav temno! In komaj je sirota uboga prilezla do vrha rebrí, se je ulilo, kot bi eden zlival dol vodo iz órnc. Grmenje, treskanje prav nad njeno glavo, da česa takšnega še svoj živ dan ni doživela! Tedaj je le konec téve grozne suše! Zdaj bo dežja še preveč; in štirne bojo hitro polhne. Ona pa se martra s tem prahom vode! Kaj naj jo pljúši návla in se malo bolj zgane, da bo prej ko mogoče doma? A ne bi je mogla zliti proč – te vodice s Podstidénca! Ko jo je že prinesla prav do tlogr! In je lezla še tisti kos poti počasi naprej. Ni ji bilo mar, če so jo ljudje ven iz hiš prav čudno gledali! (Černigoj 2002: 86–87)

Mrzla kraška burja je bila vzrok, da je stoječa voda v kalih zmrznila. Kdo bi si mislil, da lahko iz tega nastane šaljiva živalska pravljica:

Tisti kal pri Lovrinovih so Kazeljci zmeraj dosti rabili. Pozimi, ko je bil hud mraz, je kal prekrivala debela skorja leda. Vaščani pa smo na tej skorji naredili veliko luknjo in tja smo hodili po vodo za živino. No, in enkrat prideta k temu kalu volk in lisica. Pod noč je bilo. Gledata v tisto luknjo. Lisica, zvita ko vse lisice, pravi: »Botrček, midva bi se danes lahko dobro najedla. Poglej koliko rib je v tem kalu. Daj, daj, pomoči rep v to luknjo in ribice se bodo prijele nanj.« Volk se res usede in da rep v tisto luknjo. Tisti dan je bilo mrzlo, burja je pihala in voda okrog volkovega repa je začela zmrzovati. Rep je rataval težak in lisica je precí začela, da kako dosti rib se je ulovilo gor. Čez nekaj cajta je ta revež vseeno tel vzeti rep iz kala. Lisička ni bila zadovoljna, ma je bilo prekasno. Okrog repa se je nabralo preveč leda. Takrat pa zapojejo petelini in lisica je tekla po kokoši. Volk ostane sam in tam bi najbrž tudi bil do spomladi, če ne bi bilo Lovrina. Ta možakar je vsako jutro s sekiro razbil led, ki se je naredil na luknji čez noč. No, Lovrin pride do tega reveža. S sekirco mu je odbil zmrznjen rep. Volk, brez repa, ma vesel, je tekel proti Raši. (Kocjan, Hadalin 1993: 84)

Pojavlja se v vražah, ki v fazi propadanja postajajo predmet posmeha:

Hčasó so šle cure opolnoči na staro leto na Kupo po vodo, k doma niso imali šterne. Pole so opolnoči donesle domu novo vodo. Govorlo se je, da se saki curi, ki gre po vodo, v vodi pokaže njen bodoči mož. Po vodo je šla i Micka. Kda je v vodo pogledal, je vidla Matijata, pa ga ne

bi baš rada imela. V resnici pa se je blo tako zgodlo, da je na bregu rasla vrba, Matija je na to vrbo splezal i se nagnal v vodo, da ga bo ja bol vidla. Micka se samo čudla i ni ji blo praf, da bo morala njega zet. Kita, na ke je Matija sedel, pa je bla več trhla i kda se je bol nagnl, je vič naenkrat pukla i Matija je pred Micko v vodo čofnl (Filak 2002: terenski podatek).

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Včasih so šle dekleta opolnoči na staro leto na Kolpo po vodo, kjer doma niso imeli vodnjaka. Potlej so opolnoči prinesle domov novo vodo. Govorilo se je, da se vsakemu dekletu, ki gre po vodo, v vodi pokaže njen bodoči mož. Po vodo je šla tudi Micka. Ko je v vodo pogledala, je videla Matija, pa ga ne bi prav rada imela. V resnici pa se je bilo tako zgodilo, da je na bregu rasla vrba, Matija je na to vrbo splezal in se nagnil nad vodo, da ga bi ja bolje videla. Micka se je samo čudila in ni ji bilo prav, da bo morala njega vzeti. Veja, na kateri je Matija sedel, pa je bila že trhla in ko se je bolj nagnil, je že naenkrat počilo in Matija je pred Micko v vodo čofnil.

10 Namesto sklepa

S folklorističnih prestopimo na etnološka tla, saj je voda predstavljena v praktični rabi in opisno, ne pa v smislu folklornega dogodka.

Domiselni Kraševci so si služili kruh tudi z zamrznjeno vodo, s t. i. ledenicami, ki so se jih pred nekaj desetletji še dobro spominjali.

Pær pærvih dveh hišæh v Pæredi je bla ambæt lednica. Tæm je væbzidæna anih desiet metru glæbuoka lûknja, ku ana štærna, samu velovku in vækruægltu. Pæzimi suæ tæm spravlæli liæt siz vsêh kaftu in žlebu. Kuæse liæda suæ sekli in næsili nutær. Væbkfadæli suæ ga z liscæm in slæmuo; anuo værstuo liæda, anuo værstuo liscæ al pej slæme. Lednica je bla pækrita sis strehuo. Šje zdej je næ sredi te jame an tak kvædratæn stolp, ku je dæržu strehuo.

Pæzimi suæ liæt spravlæli, pæleti pej suæ ga væzili z væzmi, væbftuoženga z liscæm, slæmuo al pej mahæm, v Tærst in Gærucuo in v taçe, viæçe kraje, kæmæx suæ imeli mesnice. Liæt suæ rabli z hľadit mesu. Ja, pæd Avstrijuo nej bftu šje hľadilniku.

Kæmæx je bla ta lednica, se šje dænæs rjeçe Pær lednici. (Kerševan, Krebelj 2003: 133)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Pri prvih dveh hišah v Pæredi je bila nekoč ledenica. Tam je obzidana enih deset metrov globoka luknja, kot ena šterna, samo veliko in okroglo. Pozimi so tam spravljali led iz vseh kalov in žlebov. Kose ledu so nasekali in nosili noter. Obložili so ga z listjem in slamo; eno vrsto leda, eno vrsto listja ali pa slame. Ledenica je bila pokrita s streho. Še zdaj je sredi te jame en tak kvadraten stolp, ki je držal streho.

Pozimi so led spravljali, poleti pa so ga vozili z vozovi, obloženega z listjem, slamo ali pa mahom, v Trst in Gorico in v take večje kraje, kjer so imeli mesnice. Led so rabili za hladit mesu. Ja, pod Avstrijo ni bil še hladilnikov.

Kjer je bila ta ledenica, se še danes reče Pær lednici.

V Brkinih je voda služila pri kovaštvu in mlinarstvu, ženskam pa je v okolici Trsta ostalo pranje.

Naše, sløvenske žēne z useh tejih vāsi vākuli Trsta, z Ricmænj, Bælunca, Dæline, Boršta, Mačkolj ... so ble pod Avstrijo in potle še pod Italijo perice. So prale rubo zæ tržaško gæspuodo. Skuori usaka šiša je jemela suojo perico. Usæka vas je jīmela suj lavatojo. U lavatojih je tekla zvirna uoda in s cementa so blī nārjeni taki bāzeni en plošče zæ præt. Vsæka plošča je jīmela tudi lūkno zæ žajfo in krtačo in tūdi luh. Stare perice so jimele tudi take palce ku pølentarje, zæ touc rubo, ku so prale. Vsæk pændelik so šle u Tærst h gæspuodi pæ umazæno rubo in jo nesle u fago-ti na korjero in dæmou, dæ so jo næ ruoke væprale dæ četrtka. Ane so to rubo tudi peglæle, ane pej ne. V četærtkæh so nesle čisto rubo nazaj u Tærst.

Jes se še spovnem moje none en moje mame, ku smo stali še u Ricmanjæh, kæku so næsile tiste fægote in kæku so tuo rubo prale. Tebæt sëm biv še mulo, ma se spovnem še ku dænes, kæku sëm mami pæmagu nésit tiste fægote ten in kæku smo se pole muloti špricali z uodo in jih dražli, ku so prale. E ... ma je blu treba bejžæt, ku je mama zæmæhtala s tisten pølentarjëm.

Ti lavatoji so v Bregi še ohranjeni. (Kerševan, Krebelj 2003: 134)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Naše, slovenske žene z vseh teh vasi okoli Trsta, z Ricmanj, Boljunca, Doline, Boršta, Mačkolj, ... so bile pod Avstrijo in potem še pod Italijo perice. So prale robo za tržaško gospodo. Skoraj vsaka hiša je imela svojo perico. Vsaka vas je imela svoj vodnjak. V vodnjakih je tekla izvirna voda in iz cementa so bili narejeni taki bazeni in plošča za pranje. Vsaka plošča je imela tudi luknjo za milo in krtačo in tudi lug. Stare perice so imele tudi take palice kot polentarji, za tolči robo, ko so prale. Vsak ponedeljek so šle v Trst h gospodi po umazano robo in jo nesle v rjuhi na vozilo in domov, da so jo na roke oprale do četrtka. Nekaterne so to robo tudi likale, ene pa ne. Ob četrtkih so nesle čisto robo nazaj v Trst.

Jaz se še spomnim moje none in moje mame, ko smo stali še v Ricmanjih, kako so nosile tiste rjuhe in kako so to robo prale. Tedaj sem bil še otrok, a se spomnim še kot da je danes, kako sem mami pomagal nositi tiste rjuhe tam in kako smo se potlej otroci špricali z vodo in jih dražili, ko so prale. E ... je bilo treba bežati, ko je mama zamahnila s tistim polentarjem.

Ti vodnjaki so v Bregu še ohranjeni.

Viri in literatura

- BENKOV, Tone, 1851: Drava in Sava, Narodske starice. *Kmetijske in rokodelske novice* 9/8. 36. ce [= Jože Zadravec], 1997: Življenje, ki odpeva. *Družina* 29/26–27. 32.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1995: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ČERNIGOJ, Aldo, 2002: *Večer pri Maticavih: pripovedávanja z Dola*. Koper: samozaložba.
- DOLENC, Janez, 1992: *Zlati Bogatin*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 4).
- DOLINAR, Ksenija idr., 1998: *Antika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- GASPARI, Tone, KOŠIR, Pavle, ⁵1965: Pravljica o Dravi. *Slovenske narodne pravljice*. Uredil Alojzij Bolhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JERNEJ, Marko, 2002: Od izvira do izliva. *Nedelja 72*.
- KELEMINA, Jakob, 1930: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- KERŠEVAN, Nada, KREBELJ, Marija, 2003: *Dūša na bicikli*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 27).
- KOCJAN, Danila, HADALIN, Jelka, 1993: *Beži zlodej, baba gre!* Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 6).
- KRAJCZAR, Karel, 1996: *Kralič pa Lejpa Vida*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 13).
- KUMER, Zmaga, MATIČETOV, Milko, MERHAR, Boris, VODUŠEK, Valens, 1970: *Slovenske ljudske pesmi I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KURE, Bogomira, 2004: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 28).
- KURET, Niko, 1965: *Praznično leto Slovencev I*. Celje: Mohorjeva družba.
- KURET, Niko, 1967: *Praznično leto Slovencev II*. Celje: Mohorjeva družba.
- KURET, Niko, 1970: *Praznično leto Slovencev III*. Celje: Mohorjeva družba.
- KŪHAR, Števan, 1988: *Ljudsko izročilo Prekmurja*. Uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- LEVIČNIK, Josip, 1984: Drava, Sava in Soča. Kristina Brenkova (ur.): *Babica pripoveduje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MARTINC, Pavle [= Miroslav Pahor], 1962/63: Zakaj je Kras brez vode. *Pionir 9*.
- MENCEJ, Mirjam, 1997: *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Od Zile, 1910. *Koroške novice*. Mir 29/28.
- PREGELJ, Ivan, 1925: *Plebanus Joanes*. Kranj: Tiskovno društvo.
- RAVENKO, Jani [= Jože Zadavec], 2003: Na pohorskih ozarah. *Družina 52/27*. 15.
- REŠEK, Dušan, 1995: *Brezglavjeki*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 9).
- ROTAR, Janez, 1989: Nemška knjiga o slovenski kulturni dediščini. *Naši razgledi 38*.
- SCHWAB, Gustav, 1988: *Najlepše antične pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SEVER, Leopold, 2003: *Iskal sem prednamce: Dokazi in razmišljanje o starožitnosti Slovencev na dolenskem zahodu*. Turjak: samozaložba.
- Sveto pismo* (slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov), 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- ŠAVLI, Andrej, MAJČIGER, Ivan, ⁵19 65: O povodnem možu. *Slovenske narodne pravljice*. Uredil Alojzij Bolhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TOPOROV, Vladimir Nikolajevič, 2002: *Predzgodovina književnosti pri Slovanih: poskus rekonstrukcije (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VUGA, Saša, 1999: *Na rožnatem hrbtu faronike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZUPANC, Lojze, 1957: *Povodni mož v Savinji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rokopisni viri

- COLJA, Matilda, 2000. Zapisala Barbara Ivančič Kutin. Bovec, 24. 1. 2000.
- FILAK, Ana (roj. 1924), 2002. Zapisala Tina Šterk. Griblje (iz gradiva za zbirko Glasovi).
- KRALJ, Tone (roj. 1928), 2002. Zapisala Tina Šterkž. Griblje (iz gradiva za zbirko Glasovi).
- LAZAR, Jože, 1987. Terenski obisk z Mojco Ravnik. Podpeč, 9. 6. 1987.
- MARUŠIČ, Dario, 1983. Zapisala Špela Pahor. Marušiči.
- METLIKOVEC, Jožefa, 1989/90. Volčji Grad, OŠ Komen. Arhiv SF, ms: 1408.
- RAVBAR, Hinko (roj. 1905), 1980a. Škarjica, privlačno brezno. Zapisal po spominu, posredovala Nada Ravbar-Morato. Dol pri Vogljah.
- RAVBAR, Hinko (roj. 1905), 1980b. Lajnarjevi – žalostna zgodba s kjantarico. *Spomini Desetega brata*, rokopis. Vrhnika.
- Vode je zmanjkalo, zapisal Jožek Capar. Arhiv SF, ms: 171.